

Terje Colbjørnsen, Universitetet i Oslo

terjeco@media.uio.no

10. desember 2014

Rapport om prøveprosjekt med e-bøker i innkjøpsordningen (PEI)

Om prøveprosjektet og mandat

Norsk kulturråd inngikk i 2011 en avtale med Den norske Forleggerforening, Norsk Forleggersamband og Den norske Forfatterforening om å gjennomføre et prøveprosjekt med parallelt innkjøp av p-bøker og e-bøker under Statens innkjøpsordning for ny norsk skjønnlitteratur (heretter, Prøveprosjekt med innkjøp av e-bøker, eller PEI). Prøveprosjektet er avgrenset til innkjøpsordningen for ny norsk skjønnlitteratur for voksne – prosa, lyrikk og dramatik i bokform – utgitt i 2012, 2013 og 2014 og gjelder utlån av e-bøker i folkebibliotek ut juni 2015. Prosjektet, som i første omgang inkluderte bøker under innkjøpsordningen for ny norsk skjønnlitteratur for voksne 2012, er senere blitt forlenget med to nye år. Det er perioden 2013 og 2014 som er i fokus i denne rapporten.

Tilveksten av kulturfondbøker i e-format til folkebibliotekene stopper ved utgangen av desember 2014, mens Kulturrådets prøveprosjekt løper ut juni 2015. I henhold til avtalen som ligger til grunn for prøveprosjektet, skal en mer omfattende evaluering utføres i løpet av 2015, for å få et best mulig kunnskapsgrunnlag med tanke på en eventuell omlegging av denne og andre av Kulturrådets ordninger for innkjøp av litteratur.

Når prøveprosjektet nå er inne i sin avsluttende fase har Kulturrådet bedt om en delrapport som gir grunnlag for å anbefale forlenging, utvidelse eller avvikling av PEI. Oppdraget ble gitt undertegnede i august 2014, og arbeidet har foregått i perioden september-desember 2014. Mandatet fra Kulturrådet var to-delt: For det første en analyse av rapportene fra bibliotekene og konsortiene som har deltatt i PEI i 2013 og 2014 med hensyn til hvordan utlånssystemer har fungert og utlånsstatistikken, for det andre en kartlegging av de partene som har vært involvert i PEI med hensyn til hvor de største utfordringene for Kulturrådet kan ligge. Jeg har

valgt å disponere rapporten slik at kartleggingen kommer som første analysedel, fulgt av analyser av bibliotekenes rapporter.

Til grunn for rapportens analyser og konklusjoner ligger i hovedsak delrapportene fra bibliotekene. Disse har vært gjennomført på ulikt vis, med litt ulike metoder og ulik grad av systematikk, med de følger at denne rapporten må ta noen forbehold og avgrensinger. I tillegg til bibliotekenes delrapporter kommer også diverse notater og dokumenter fra Norsk Kulturråd, en undersøkelse fra Perceptor og Den norske bokdatabasen og korrespondanse med involverte parter i PEI.

Det understrekes at rapporten først og fremst tar utgangspunkt i Kulturrådets behov for informasjon og analyse. PEI berører mange ulike parter (KR, kulturpolitiske myndigheter, bibliotek, bibliotekdistributører, forlag, bokhandlere, forfattere etc.), men det er ikke mulig innenfor rammene av en slik rapport å innta alle perspektiv og dekke alle typer informasjonsbehov. For å få full oversikt over alle ringvirkninger og implikasjoner av ulike e-bokløsninger i folkebibliotekene vil det være nødvendig med flere studier. Forhåpentlig kan denne rapporten også tjene som utgangspunkt for videre undersøkelser.

PEI og innkjøpsordningen

Prøveprosjektet er en del av statens innkjøpsordning for ny norsk skjønnlitteratur for voksne, og dreier seg om innkjøp av parallellutgivelser av papir- og e-bøker til norske folkebibliotek.

For bøker som tas inn under innkjøpsordningen, stiller Kulturrådet et minstekrav til utgivelsenes kvalitet. Innkjøpet skal samlet sett bidra til at norsk litteratur blir publisert i stor bredde. Skrivning og utgivelse stimuleres gjennom kjøp som medfører betaling til forfatter og forlag. Spredning og lesing skjer ved at de innkjøpte bøkene gis til og formidles av norske folkebibliotek.

Det overordnede formålet med innkjøpsordningene har siden 1960-tallet vært oppgitt til å være følgende:

- Å bedre forfatternes økonomiske vederlag for bøkene
- Å senke bokprisene
- Å skaffe forleggere av ny norsk skjønnlitteratur større trygghet mot tap, for å sette dem i stand til å utgi også bøker med et relativt svakt salg

— Å fremme lesningen av ny norsk skjønnlitteratur

— Å styrke det norske språk

Et grunnleggende spørsmål i denne sammenhengen er derfor om PEI bidrar til å oppnå intensjonene med innkjøpsordningen generelt. Til det tredje punktet kan anføres at det vil være av interesse om utlånet av bøkene i PEI fordeler seg ulikt annet utlån og salg av e-bøker, for eksempel ved at smalere titler som selger lite finner et publikum gjennom utlånsordningene.

Forlagene har i PEI kunnet melde på parallellutgivelser av titler som utgis i 2012, 2013 og 2014. Kulturrådet har etter offentlig anbudsrunde inngått avtale med Biblioteksentralen som distributør av kulturfondbøker i papirformat for perioden 2013-2016, og har for prøveprosjektet inngått en tilleggsavtale som også omfatter e-bøker.

I den opprinnelige tilleggsavtalen som er inngått mellom Norsk Kulturråd, Den Norske Forleggerforening, Norsk Forleggersamband og Den Norske Forfatterforening heter det:

Norsk kulturråds innkjøp av 1000 eksemplarer vil for titler som utgis i 2012, innebære enten a) innkjøp av 970 papirbøker (p-bøker) og 30 elektroniske bøker (e-bøker) dersom en tittel utkommer i begge formater i løpet av kalenderåret eller b) 1000 p-bøker dersom en tittel utelukkende kommer ut som p-bok. Norsk kulturråd betaler samme arkpris for p- og e-bøker.

Kulturrådet har i prøveprosjektet inngått avtale med ni delprosjekter, som er et utvalg av enkelt-bibliotek, hovedbibliotek med filialer og konsortier, og omfatter i alt rundt 130 bibliotek/filialer i vel femti av landets kommuner.

I avtalen inngått for 2013 og 2014 er det stilt 70 e-boklisenser til rådighet, fordelt på de ulike konsortiene (dermed reduseres antall papirbokeeksemplarer fra 970 til 930). En lisens innebærer ett utlån av én tittel av gangen, i praksis en videreføring av eksemplarmodellen for biblioteksutlån i fysisk format. Når en e-bok er utlånt, er den heller ikke tilgjengelig for andre lånere dersom det ikke finnes flere lisenser. E-bokteknologien setter i utgangspunktet ikke noen slike grenser, men begrensinger av denne typen har vært en forutsetning for å komme til avtaler med partene på forlags- og forfattersiden.

For konsortiene skal antall kommuner samsvare med antall e-bok-lisenser som de har til rådighet gjennom prøveordningen. Intensjonen i PEI har vært at innenfor konsortiet kan e-bøkene lånes på tvers av kommunegrensene, men dette danner ikke presedens for hvordan en slik løsning kan bli utformet i fremtiden, hverken under Kulturrådets innkjøpsordninger eller i

det kommersielle markedet. I praksis har utlån fra konsortiebibliotek også gått utover kommune- og fylkesgrensene. For eksempel viser rapporten fra Trondheim folkebibliotek at Oslo er kommunen dit nest flest av utlånene går (etter Trondheim, før kommuner som Frøya, Malvik og Melhus). Utlånet til Oslo fra Trondheim utgjør uansett ikke en stor andel, kun 543 utlån av totalt 14 848 i perioden 5. mars 2013 – 30. juni 2014. Deichmanske bibliotek rapporterer at man ikke lengre behøver å være bostedsregistrert innenfor Oslo kommune for å benytte løsningen (Denne sperren ble fjernet januar 2014).

Pr. juni 2014 har folkebibliotekene fått tilgang til nærmere 400 e-boktitler gjennom prøveprosjektet, dvs. nærmere 28 000 e-bøker støttet med midler fra Kulturfondet. Når Kulturrådet har fullført innkjøpet og tilgjengeliggjøringen av 2014-titlene, vil prøveprosjektets e-bokkatalog inneholde vel 500 e-boktitler fra omtrent samme antall forfattere, utgitt av vel tyve forlag. De involverte bibliotekene kan da låne ut rundt 35 000 e-bøker totalt av 2012-, 2013- og 2014-titler som er støttet med midler fra Kulturfondet. I tillegg til kulturfondsfinansierte e-bøker har bibliotekene selvsagt hatt mulighet til å kjøpe inn flere titler og/eller eksemplarer på egne budsjetter, noe enkelte har benyttet seg av. Disse titlene/eksemplarene er ikke med i denne rapporten.

Nedslagsfeltet for prøveprosjektet dekker om lag 2 150 000 innbyggere, dvs. ca. 40 % av den totale befolkningen i Norge. Det må understrekes at nedslagsfeltet for PEI-bøkene i praksis er langt snevrere enn dette, siden de innkjøpte bøkene er rettet mot voksenmarkedet.

Standard gjennomsnittskostnad for Kulturrådets innkjøp av en prosabok i et opplag på 930 papireksemplarer og 70 e-boklisenser var i 2013 ca. kr 237 000, pluss ca. kr 10 000 i frakt. Det praktiseres en såkalt avkortning av bokprisen som i 2013 var på 25 prosent.

Kartlegging av parter i PEI

Oppstartsfasen med et nytt bokformat har blant annet medført at Kulturrådet etter eget utsagn har kommet tettere på de ulike leddene av det litterære kretsløpet enn tidligere. Kulturrådet ønsker derfor kartlegging av prøveprosjektets mange ledd og aktører. I den forbindelse har det vært ønskelig å vurdere hvor de største utfordringene for Kulturrådet kan ligge.

Vi kan skille mellom følgende parter:

- Avtaleparter og samtaleparter

- Distributører og teknologileverandører
- Innholdsleverandører: Forlag og forfattere
- Delprosjekter: Folkebibliotek, fylkesbibliotek og sammenslutninger av bibliotek

For avtaleinngåelser har Kulturrådet forhandlet med Den norske Forleggerforening (som innbefatter ca. 70 % av norske bokforlag), Norsk Forleggersamband (en sammenslutning for norske forlag med en kristen profil) og Den norske Forfatterforening (som er interesseorganisasjonen for de skjønnlitterære forfatterne). Nasjonalbiblioteket og Norsk bibliotekforening har vært samtaleparter, men ikke avtaleparter i forbindelse med forhandlingene.

Den første avtalen kom i stand i 2011 og opphørte i desember 2012. Partene kom i februar 2013 frem til enighet om en ny avtale som skulle gjelde for 2013 og 2014. Avtalen ble da også utvidet, fra syv til ni delprosjekter og fra 30 til 70 utlånslisenser.

Kulturrådet har etter offentlig anbudsrunde inngått avtale med Biblioteksentralen som distributør av kulturfondbøker i papirformat for perioden 2013-2016, og har for prøveprosjektet inngått en tilleggsavtale som også omfatter e-bøker. Biblioteksentralen, en kommersiell aktør, har dermed fungert som avtalepart for mottak/lagring/tilgjengeliggjøring av e-bokfilene. I tillegg står Biblioteksentralen bak den ene teknologiske løsningen som har vært benyttet for e-bokutlån, BS Weblån.

Flere av bibliotekene har benyttet seg av eBokBib, en tjeneste utviklet av Bibliotek-Systemer AS, nok en kommersiell tilbyder av utlånssystemer. I tillegg til disse har et system utviklet av Cappelen Damm vært benyttet i en periode av Buskerud fylkesbibliotek, som senere har gått over i et egenutviklet system, Ebib.

Kulturrådet har kjøpt inn papir og e-bøker fra følgende forlag i 2012 og 2013: Aschehoug, Bokvennen, Cappelen Damm, Commentum, Communicatio, Gyldendal, Humanist, Kagge, Kolofon, Kolon, Oktober, Orkana, Piratforlaget, Publicom, Samlaget, Schibsted, Tiden, Transit, Vidarforlaget, Vigmostad og Bjørke og Wigestrånd.

Kulturrådet har i PEI inngått avtale med ni delprosjekter, som er et utvalg av enkelt-bibliotek, hovedbibliotek med filialer og konsortier, og omfatter i alt rundt 130 bibliotek/filialer i vel femti av landets kommuner.

Tabell 1: Oversikt over delprosjekter/bibliotek

Delprosjekt	Medvirkende bibliotekfilialer
Buskerud fylkesbibliotek	Drammen, Kongsberg, Nore og Uvdal
Ryfylkebiblioteket	Forsand, Strand, Hjelmeland, Finnøy, Suldal og Sauda
Deichmanske bibliotek	Hovedbiblioteket, Bjerke, Bjørnholt, Bøler, Furuset, Gamle Oslo, Grünerløkka, Holmlia, Lambertseter, Majorstuen, Nordtvedt, Oppsal, Romsås, Røa, Smestad, Stovner, Torshov
Troms fylkesbibliotek	Salangen, Lavangen, Ibestad, Solstad, Karlsøy, Tromsø, Kroken filial, Tromsdalen filial, Kvæfjord, Flesnes filial, Sørreisa, Harstad, Dyrøy, Lenvik, Gibostad filial, Rossfjord filial, Nordreisa, Rotsundelv filial, Lyngen, Kåfjord, Mandalen filial, Skjervøy, Skånland, Kvæningen, Bardu, Målselv, Høgtun filial, Øverbygd filial, Tranøy, Longyearbyen
Trondheim folkebibliotek	Hovedbiblioteket, Risvollan, Moholt, Saupstad, Byåsen, Heimdal
Bergen offentlige bibliotek	Hovedbiblioteket, Fana, Landås, Loddefjord, Oasen, Åsane, Ytre Arna
Stavanger bibliotek	Hovedbiblioteket, Madla
Akershus fylkesbibliotek	Asker, Heggedal filial, Aurskog-Høland, Bekkestua, Eiksmarka, Sandvika, Høvik, Rykkin, Eidsvoll, Råholt filial, Enebakk, Fet, Frogn, Gjerdrum, Hurdal, Lørenskog, Nannestad, Nes, Nesodden, Nittedal, Oppegård, Rælingen, Skedsmo, Skedsmokorset filial, Ski, Sørum, Frogner avdeling, Jessheim, Kløfta, Vestby, Son filial, Ås, Nordby filial
Kristiansand folkebibliotek	Hovedbiblioteket, Vågsbygd, Hellemyr, Flekkerøy

Utfordringer¹

Prøveprosjektet har vært utviklet samtidig med at hele den litterære institusjonen tar i bruk og utforsker de mulighetene som den digitale virkeligheten gir. Kommersielle forlag jobber med å etablere et marked for e-bøker og en lønnsom forretningsmodell, samtidig som bibliotekene etablerer løsninger for utlån av digitale bøker. Før oppstarten av PEI har man i liten grad hatt et e-bokkretsløp mellom rettighetshaverne og bibliotekene, og Kulturrådets prøveprosjekt har derfor vært av stor betydning for bibliotekenes tilvekst av denne typen litteratur. «Prosjektet har vært den viktigste faktoren til at bibliotekene overhodet har kommet i gang med utlån av norske e-bøker», som det heter i rapporten fra Bergen Offentlige Bibliotek.

En hovedutfordring for Kulturrådet i arbeidet med å inkludere e-bøker i innkjøpsordningen er knyttet til ulike forventninger hos partene. Implementeringen av PEI parallelt med at e-bøker forsøkes etablert som en del av det kommersielle bokmarkedet har skapt friksjon.

En e-bok kan i utgangspunktet eksistere i et ubegrenset antall eksemplarer, tilgjengelig fra hvor som helst så lenge man er knyttet til Internett. Det er ingenting i selve e-bokformatet eller teknologien som forutsetter at en låner må oppsøke biblioteket for å låne eller levere en bok, eller at en bok blir utlånt slik som tilfellet er med trykte eksemplarer. Dette er faktorer som kan utgjør store fordeler for brukerne og for bibliotekene. Både brukere og bibliotekarere kan få et mer fleksibelt bibliotek ved at e-bøker supplerer og erstatter fysiske bøker. Samtidig kan et utlånstilbud uten vesentlige begrensninger true forretningsgrunnlaget til forlag og bokhandlere, samt inntektsgrunnlaget for forfatterne. Det synes åpenbart at ubegrenset tilgang til et stort antall gratis e-bøker fra hvor som helst i landet, nødvendigvis vil påvirke boksalg gjennom bokhandlere. Bekymringen er også tilstede for at bibliotekenes e-bøker skal kunne piratkopieres og distribueres ulovlig. Da Stavanger Aftenblad nylig rapporterte at Cappelen Damm holder tilbake e-boktitler som skulle vært levert bibliotekene under PEI-avtalen, ble det også reist påstander om at forlaget gjør dette, ikke for å beskytte seg mot hacking, men

¹ Deler av denne fremstillingen hviler på forfatterens egen i utredningen «Til bokas pris: Utredning av litteraturpolitiske virkemidler i Europa» (forf. Helge Rønning, Tore Slaatta, Olav Torvund, Håkon Larsen, Terje Colbjørnsen). Overlevert til Kulturdepartementet og Kunnskapsdepartementet 15. februar 2012. http://www.regjeringen.no/upload/KD/Hoeringsdok/2012/201201052/Til_bokas_pris_Utredning_av_litteraturpolitiske_virkemidler_i_europa.pdf

fordi de vil beskytte egne digitale forretninger, slik som strømmetjenesten Storytel, lansert i 2014.²

Da den første perioden med prøveordningen ble avsluttet i 2012, ble den i første omgang ikke forlenget, på grunn av uenigheter om avtalevilkårene. Der Bibliotekforeningen ønsket at e-boklisensene i PEI kunne benyttes av sammenslutninger av bibliotek i fellesskap, mente Forleggerforeningen at dette i så fall måtte balanseres av andre økonomiske modeller, som for eksempel ved at lisensene måtte fornyes etter et gitt antall utlån.

Bibliotekene kan også kjøpe inn e-bøker utenom kulturfondsbøkene ved innkjøp direkte fra forlagene. Denne «kommersielle» modellen har i dag ganske like betingelser som PEI-bøkene, men det kan tenkes at disse vil endres som et resultat av de utfordringene som her er skissert opp. For bibliotekbrukeren vil det spille liten rolle om en bok er innkjøpt på bibliotekets egne midler eller gjennom Kulturrådet, men for administrasjonen hos forlag og bibliotek, og for den økonomiske bærekraften begge steder, vil det selvsagt være vesentlig hvem som fungerer som distributør, hvordan bøkene sikres, hvordan utlånstatistikk kan hentes ut, etc.

I utgangspunktet er PEI er én av flere modeller for e-bokutlån som tar sikte på å redusere ulempene for kommersielle aktører (bokhandler, forlag og forfattere). Det første elementet her er selve avtalen mellom partene som bl.a. stipulerer de økonomiske vilkårene, dvs. vederlag til forlag og forfatter. I punkt 5 i PEI-avtalen heter det:

Forfattervederlag og royaltyrefusjon til forlaget regnes ut på samme måte som i dag. Dette innebærer lavere vederlag til forfatteren enn om E-bokkontrakten for ny skjønnlitteratur mellom Den norske Forleggerforening og Den norske Forfatterforening hadde blitt lagt til grunn, og lavere vederlag per innkjøpt e-bok enn per innkjøpt p-bok. Prøveprosjektets vederlagsstruktur og avregning skal derfor ikke danne presedens for hvordan forfattervederlaget for e-bøker under innkjøpsordningen skal regnes ut når prøveprosjektet er avsluttet.

For forfatternes del vil det være naturlig å henvise til at PEI har vært en prøveordning og at de økonomiske vederlagsordningene må justeres opp dersom ordningen etableres permanent.

Et annet nøkkelpunkt er begrensninger på bruk og utlån. Lisensmodellen i PEI er en forlengelse av den eksisterende eksemplarmodellen for fysiske bøker (1 lisens = 1 eksemplar).

² <http://www.aftenbladet.no/kultur/Tar-e-boksak-til-Kulturradet-3546318.html>

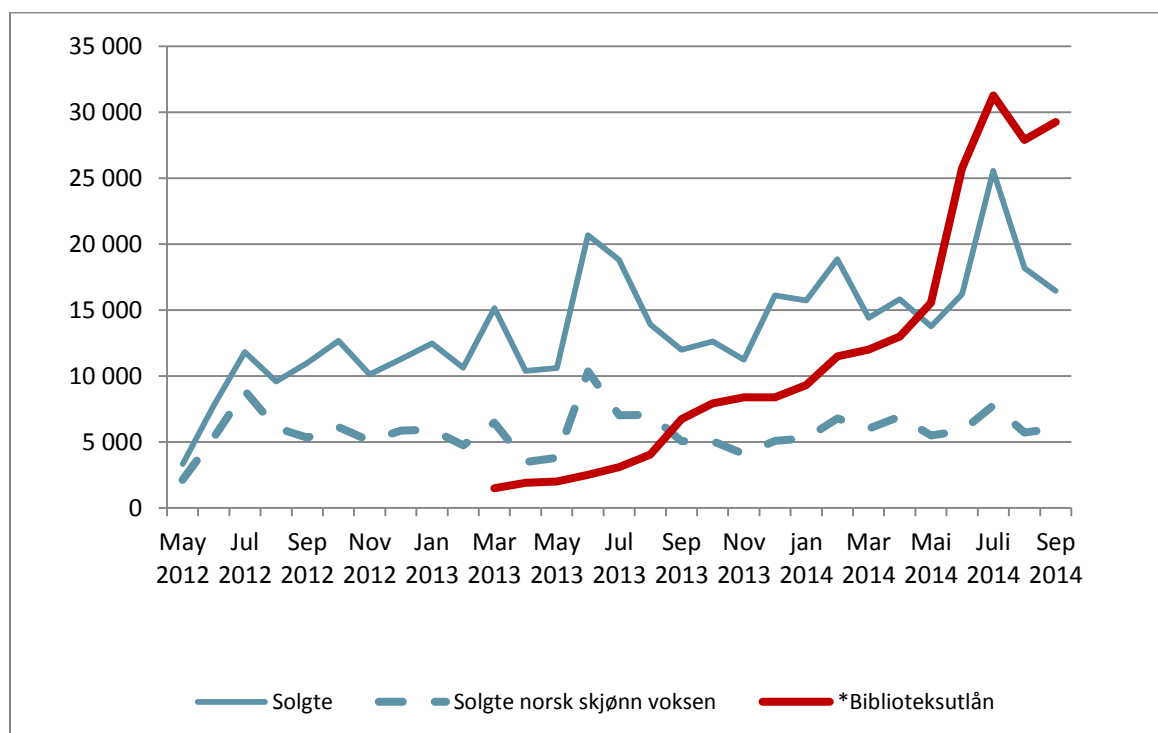
Ser vi utover PEI finner vi andre (mer eller mindre kunstige) begrensninger, slike som forsinkelsestid/karantenetid på nye bøker, eller en pris pr. nedlasting/utlån som belastes bibliotek eller brukere, sistnevnte et ikke ukontroversielt brudd på gratisprinsippet. Man kan videre innføre trappesatser på utlån, avhengig av om boka er ny eller gammel, og som nevnt kreve fornying av lisens av etter et gitt antall lån.

På mange måter er alle slike tiltak begrensninger på det perfekte digitale bibliotektilbud, der alt innhold er tilgjengelig gratis, overalt, alltid. Det er således ikke unaturlig når Norsk bibliotekforening ønsker seg utvidelser og mer fleksibilitet i litteraturstøtteordningene, for eksempel ved å argumentere for at PEI bør åpnes opp slik at alle bibliotekene får tilgang til e-bøker gjennom innkjøpsordningen fra og med 2015, og at de bør ha tilgang til nye bøker innenfor alle litterære sjangre og i de formater og antall som bibliotekene selv ønsker.³

Den gjeldende PEI-avtalen er utformet nettopp med begrensninger for brukere. Allikevel rapporterer den kommersielle delen av bokbransjen om frykt for at utlånsordningene blir *for* suksessfulle. Bente Franck-Sætervoll i Den norske bokbasen har på bakgrunn av salgstall fra Forleggerforeningen, utlånstall fra eBokBib og anslag på utlån fra BS Weblån sammenliknet utlån og salg av e-bøker i perioden mai 2012 - september 2014:

³ Norsk Bibliotekforening: «Innspill til innkjøpsordningen», 3. mars 2014, jf. <http://norskbibliotekforening.no/2014/03/innspill-til-innkjopsordningen/>

Figur 1: Salgs- og utlånskurver for e-bøker

Grafene viser en kraftig økning i bibliotekutlån av e-bøker mot en stagnering i e-boksalget.⁴ Siden PEI kun inkluderer ny norsk skjønnlitteratur, er kurven for denne kategorien skilt ut, og det er også her vi tydelig ser tendensen til stagnering. Den sterke veksten for bibliotekutlån fra omkring september 2013 sammenfaller med og kan trolig dels forklares med introduksjonen av eBokBibs app og innlemmingen av Akershus fylkesbibliotek (med hele 22 lisenser) i PEI denne måneden. Kombinasjonen av stagnering i salget av skjønnlitterære e-bøker for voksne og sterk vekst i det digitale utlånet skaper således bekymring for at e-bokutlånet 'spiser av' det kommersielle e-bokmarkedet. Denne bekymringen forsterkes ved at forlag og bokhandlere ikke umiddelbart klarer å identifisere sine fortrinn vis-à-vis bibliotekene i en digital sammenheng: Der papirbøker fra bibliotek gjerne ses som sekunda vare (brukte og slitte) sammenliknet med nye bøker fra bokhandelen, er e-boka som lånes ut gratis i praksis identisk med den som bokhandlere forsøker å selge. I digital sammenheng foregår utlån og salg på samme måte, over nett og gjerne lastet ned til samme leseenheter. Her har bibliotekene også en fordel i at de ikke behøver å sette opp betalingssystemer.

⁴ Grafen er gjengitt her etter gjennomsyn av tallgrunnlag og med tillatelse fra Franck-Sætervoll. Den er også gjengitt i Dagens Næringsliv 10. september 2014: «Kurven som skremmer norske forfattere».

Biblioteksektoren på sin side argumenterer for at e-bokutlån skaper e-bokkjøp.⁵ Dette synet fremheves at de som mener at utviklingen av et fungerende e-bokmarked er avhengig av bibliotekene, i den forstand at bibliotekbrukerne blir gjort kjent med nye formater og tjenester. En som låner e-bøker, kjøper også e-bøker, er tankegangen. Folkebibliotekene har tradisjon for å tilby andre formater enn trykte bøker til sine brukere – CDer, DVDer, lydbøker etc. – og det er derfor ikke til å undres over at de også ønsker å kunne tilby e-bøker. Et bibliotek uten e-bøker er ikke en løsning å jobbe frem mot, derfor må man heller se på konkrete avtaler og begrensninger som alle parter kan leve med.

Det står fremdeles uklart om tesen om at e-boklånerne også er – eller vil bli – e-bokkjøpere vil holde stikk. Grafen fra Bokbasen kan tyde på en grad av «kannibalisering» av e-boksalg, mens en mindre studie som forlaget Natur & Kultur har gjort i Sverige – der man baler med de samme spørsmålene som her – ikke har funnet noen slik effekt.⁶

E-bokmarkedet er fremdeles umodent og svingninger er ikke unaturlig i en tidlig fase. Det som imidlertid står temmelig klart er at et utlånstilbud uten vesentlige begrensninger på utlånsvilkårene vil gjøre forlagenes arbeid med å få på beina et levedyktig e-bokmarked i den harde internasjonale konkurransen enda mer krevende. Selv om Norsk Kulturråd etter eget utsagn kun har en tilretteleggerrolle i PEI, er det neppe til å komme utenom at KR må innta en aktiv rolle i forhandlinger mellom partene, dersom en utlånsavtale skal forlenges eller utvides.

Analyse av delprosjektenes rapporter

1. august 2014 leverte de ni delprosjektene (bibliotekkonsortier/enkeltbibliotek) som deltar i PEI, rapporter for 2013. Året før leverte de rapporter for 2012. Kulturrådet har bedt om 1) en analyse av disse rapportene med en samlet oppstilling som viser hvordan e-bokutlån er tilrettelagt i de ulike bibliotekene og 2) en analyse av hvordan utlånet har fordelt seg. Rapporten her gir først en kvalitativt orientert oversikt over tilretteleggingen i delprosjektene, deretter en kvantitativt orientert analyse av utlånsstatistikken.

⁵ <http://www.aftenposten.no/meninger/debatt/Bibliotek-treng-e-boker-7623421.html>

⁶ <http://biblioteksbladet.se/2014/11/07/natur-kultur-och-skl-provar-ny-e-boksmodell/>

Kvalitativ analyse/oversikt over delprosjektenes rapporter

Kulturrådet har i sin bestilling bedt om at rapporten inneholder en samlet oppstilling som viser hvilke utlånssystem bibliotekene har benyttet i den aktuelle perioden, antallet e-utlånslisenser tildelt (evt. dato for endring av antallet e-utlånslisenser), hvilke typer leserenheter e-bøkene er tilgjengelige for, dato for bibliotekets første utlån av de aktuelle papir- og e-bøkene fra Kulturfondet, begrensninger i utlån pr. låntaker (som maks. antall dager en e-bok kan lånes og maks. antall e-bøker som låntaker kan låne samtidig), om det praktiseres automatisk innlevering eller fri innlevering av e-bøkene, om man kan reservere e-bøker som er utlånt, og om låntaker selv kan forlenge lånetiden for e-bøker.

For delprosjektene som bruker eBokBib har systemleverandøren levert en samlet rapport som gir aggregerte tall på tvers av bibliotekene. Flere av disse delprosjektene har uansett levert egen statistikk, noe som gir et mer komplett bilde, der vi f.eks. kan sammenlikne mellom delprosjekter. Stavanger, Ryfylke og Buskerud har levert rapporter der statistikken inneholder mangelfull informasjon.

Flere av variablene som inngår i denne delen av analysen har vært endret underveis, så av praktiske hensyn er den samlede oppstillingen gitt her i flere tabeller og en gjennomgang i prosa som angir historikken i PEI.

Buskerud fylkesbibliotek var det første delprosjektet som kom i gang med utlån av e-bøker gjennom prøveprosjektet, og fikk tildelt tre av lisensene. Folkebibliotekene i Drammen, Kongsberg og Nore og Uvdal startet e-bokutlånet oktober 2012. Da hadde Buskerud allerede testet e-bokutlån i flere år, siden 2009. I PEIs første fase benyttet Buskerud Cappelen Damms e-lånsløsning, som har stilt e-bøkene tilgjengelig for lesing på ulike plattformer, som pc/Mac, lesebrett, nettbrett og smarttelefon. Vel femti e-boktitler fra prøveprosjektet ble formidlet i utlånsportalen. Låneperioden var 28 dager, og bibliotekene hadde ingen grense for antall e-bøker som kunne lånes av gangen. Utlånssystemet til Cappelen Damm ble avviklet ca. 1. september 2013, før Buskerud og de tre deltagende bibliotekene tok i bruk et nyutviklet system 1. april 2014. I perioden 1. september 2013 til 1. april 2014 har dermed de tre deltagende bibliotekene Drammen, Kongsberg og Nore og Uvdal vært uten noen løsning for utlån av e-bøker. Intensjonen med å gå over til utlånstjenesten eBib, som er utviklet i samarbeid med Deichmanske bibliotek, er å optimalisere brukeropplevelsen, oppnå gode løsninger for formidling av e-bøker og få enkel tilgang til statistikk.

Ryfylkebiblioteket er et samarbeidsprosjekt mellom bibliotekene i kommunene Forsand, Strand, Hjelmeland, Finnøy, Suldal og Sauda. De fikk tildelt tre e-boklisenser gjennom prøveprosjektet i 2012 og ytterligere tre lisenser i 2013. Ryfylkebiblioteket har et felles e-bibliotek, med felles nettportal og katalog. Bibliotekene brukte i PEIs første perioder utlånssystemet BS Weblån, som ble åpnet for bibliotekbrukerne i desember 2012. 1.juli 2014 gikk Ryfylkebiblioteket inn i Rogaland fylkesbiblioteks prøveløsning med felles e-bokportal ut 2015 for alle folkebibliotek og bibliotek på videregående skoler i Rogaland. Løsningen Rogaland fylkeskommune har valgt er eBokBib. Ryfylkebiblioteket har overført sine lisenser til Rogaland fylkesbiblioteks felles e-bokkatalog, men lisensene fra Kulturrådet vil fortsatt være tilgjengelige kun for Ryfylkebibliotekets lånere.

Troms fylkesbibliotek fikk tildelt fem e-boklisenser gjennom prøveprosjektet i 2012, og i 2013 ble antallet økt til 23 e-boklisenser etter nye krav fra prosjektets avtaleparter.

Fylkesbiblioteket har i samarbeid med Tromsø bibliotek og byarkiv tilrettelagt utlånsportalen E-lån Troms for folkebibliotekene i Troms fylke og for Longyearbyen bibliotek. Alle bibliotekbrukere i Troms og på Svalbard har siden mars 2013 kunnet låne e-bøker fra denne felles e-bokbasen. E-bøkene er i tillegg søkbare i det enkelte folkebiblioteks egen katalog og i Troms Samsøk. Webportalen BS Weblån brukes som utlånsløsning. *Kristiansand folkebibliotek* har også tatt i bruk utlånsløsningen BS Weblån. Kulturrådet har tildelt to e-boklisenser til dette delprosjektet, som våren 2014 kom i gang med utlån av e-bøker fra prøveordningen.

Deichmanske bibliotek, *Bergen Offentlige Bibliotek* og *Trondheim folkebibliotek* var påmeldt prøveprosjektet allerede i 2012, og ble tildelt henholdsvis fem, tre og tre e-boklisenser. Bergen Offentlige Bibliotek er det eneste delprosjektet som har innrapportert at det stiller leserenheter til utlån i form av 10 nettbrett (iPad mini). (BOB låner også ut lesebrett, Sony Reader). Til sammen har iPadene hatt 305 utlån (fra 01.01.13 – 23.06.14). iPadene har også, ifølge BOBs rapport, vært viktige for å kunne gjennomføre intern opplæring. *Stavanger bibliotek* ble innlemmet i prøveprosjektet i 2013, og ble tildelt tre e-bok-lisenser. Felles for disse delprosjektene er at de bruker e-bokapplikasjonen eBokBib som utlånssystem og kom i gang med utlån av e-bøker fra Kulturfondet mars 2013.

Akershus fylkesbibliotek disponerer 22 e-boklisenser som fordeles på kommunene i fylket. Fylkesbiblioteket har i samarbeid med alle folkebibliotekene i Akershus inngått avtale om bruk av utlånssystemet eBokBib, som de lanserte i september 2013. Folkebibliotekene i fylket

skal ha en felles mediesamling og e-bøkene skal kunne gjøres tilgjengelig på tvers av kommunegrensene i henhold til avtalen for prøveprosjektet.

Utlånssystemer

Status pr. juli 2014 er derfor at tre utlånssystemer er i bruk: eBokBib benyttes av majoriteten av delprosjektene (6 av 9), BS Weblån av 2 delprosjekter, og eBib av ett bibliotek.

En samlet oversikt over delprosjektene, dato for første utlån i PEI, antall lisenser og utlånssystem pr. juli 2014 er gitt i tabellen nedenfor.

Tabell 2: Delprosjekt, utlånssystem og lisenser

Delprosjekt	Første utlån	Utlånssystem pr. juli 2014	Antall utlånslisenser pr. juli 2014
Buskerud fylkesbibliotek	okt.12	eBib	3
Ryfylkebiblioteket	des.12	eBokBib	6
Deichmanske bibliotek	05.03.13	eBokBib	5
Troms fylkesbibliotek	11.03.13	BS Weblån	23
Trondheim folkebibliotek	14.03.13	eBokBib	3
Bergen offentlige bibliotek	15.03.13	eBokBib	3
Stavanger bibliotek	25.03.13	eBokBib	3
Akershus fylkesbibliotek	13.09.13	eBokBib	22
Kristiansand folkebibliotek	04.02.14	BS Weblån	2

Kulturrådet ba konsortiebibliotekene rapportere på følgende spørsmål i sin tilbakemelding:

- For hvilke typer leserenheter er e-bøkene tilgjengelige?
- Hva er maksimalt antall dager en e-bok kan lånes?
- Hva er maksimalt antall e-bøker en låner kan ta ut?

- Blir e-bøkene innlevert automatisk eller av låneren selv?
- Kan man reservere utlånte e-bøker?
- Kan man forlenge utlånstiden (dersom e-boken ikke er reservert)?

Svarene på disse spørsmålene er dels knyttet til hvilket utlånssystem som er valgt, dels til bibliotekenes egne valg. Snarere enn at det enkelte delprosjekt eller bibliotek setter begrensningene for antall utlån, reserverings- og forlengelsesmuligheter etc., er dette i noen grad bestemt av hvilket utlånssystem som er valgt. Dette gjelder funksjonalitet knyttet til automatisk eller fri innlevering, mulighetene for å reservere lån og til å forlenge lånetiden selv. Når det gjelder begrensninger på antall dager man kan låne og antall bøker man kan inneha på et hvert tidspunkt, ser dette ut til å være styrt av bibliotekene selv.

Utlånsvilkårene varierer og har vært endret for et flertall av de involverte bibliotekene:

Deichmanske rapporterer at hver låner kan ha to samtidige e-boklån, at utlånstiden er satt til 14 dager, og at lånene kan fornyes én gang dersom det ikke er venteliste. Vilkårene er ikke endret underveis. Ved *Bergen Offentlige Bibliotek* var betingelsene for lånetid og antall samtidige lån de samme ved oppstart. Lånet kan fornyes én gang av låneren selv og låneren kan ha to reserveringer. 03.10.13 endret BOB lånetiden til 28 dager etter flere tilbakemeldinger fra lånere som ønsker lengre lånetid. 02.06.14 endret de antall samtidige lån fra 2 til 5. Med en større samling titler er det naturlig, slik biblioteket ser det, å tillate flere samtidige lån. For *Trondheim folkebibliotek*, som benytter samme system som ovennevnte, kan man låne 10 bøker samtidig, med en lånetid på 14 dager. *Stavanger bibliotek* benytter også eBokBib og innberetter at ved oppstart av tilbudet var det mulig å låne to bøker om gangen, mens fra desember 2013 ble det mulig å låne tre bøker samtidig. Lånetiden er to uker, med mulighet for å fornye én gang. Fylkesbiblioteket i Rogaland har satt i gang et samarbeid mellom kommunene i fylket, der man fra 1. juli 2014 vil dele basen av innkjøpte e-bøker. Da vil det bli mulig å låne 5 bøker om gangen, og lånetiden vil være 21 dager. For *Akershus fylkesbibliotek* er vilkårene at e-boka er tilgjengelig i 21 dager, og låneren kan inneha 3 e-bøker på samme tid.

Heller ikke for brukerne av utlånssystemet BS Weblån er utlånsvilkårene identiske. *Troms fylkesbibliotek* praktiserer 21 dager som maksimal grense. I deres første fase under PEI, fra 11.03.13 til og med 27.04.14 kunne man låne 4 titler samtidig, men dette ble endret til 10 titler fra 28.04.14. Hver tittel kan leses på inntil fem forskjellige leseenheter samtidig.

Ved *Kristiansand folkebibliotek* er tallet på maks dager er 21. Maksimalt antall samtidige lån var fra starten 5, men ble utvidet til 7 fra 28.05.14.

Buskerud fylkesbibliotek er det eneste konsortiet som bruker utlånssystemet eBib. Her praktiseres det 28 dager som maksimalt utlånsperiode, og inntil 2 bøker kan lånes samtidig. Fra 20. juni har Kongsberg bibliotek (som inngår i konsortiet) lagt inn 15 dager som maksimalt antall utlånsdager på noen utvalgte titler hvor det er venteliste på papirboka.

Ryfylkebibliotekene har ikke innrapportert detaljer om utlånsvilkårene.

Utlånstiden varierer altså fra 14 dager (Deichmanske, Stavanger) til 28 dager (Bergen, Buskerud), mens antall samtidige lån fordeler seg fra 2 (Deichmanske, Buskerud) til 10 (Troms, Trondheim). Den mest liberale utlånspraksisen finner vi ved Bergen Offentlige Bibliotek (28 dager, 5 samtidige) og Troms fylkesbibliotek (21 dager, 10 samtidige). Gjennomgående ser vi at endringene som har vært foretatt innebærer en lemping på restriksjonene ved utlån, ved at utlånstiden forlenges eller at antall tillatte samtidige lån utvides.

Systemene er også basert på ulike teknologiske plattformer og ikke alle har vært tilgjengelige for alle relevante leseenheter i hele perioden. Tabellen under gir en oversikt over utlånssystemenes teknologiske plattform og hvordan de er satt opp med hensyn til muligheter og begrensninger på utlån.

Tabell 3: Utlånssystem og -vilkår

Utlånssystem	Involverte delprosjekt	Innlevering A=Automatisk, F=Fri innlevering	Mulighet for reservering	Mulighet for forlengelse
eBokBib (Applikasjon, for iOS- og Android-enheter)	Akershus, Stavanger, Trondheim, Bergen, Deichmanske, Ryfylke	A/F	Ja	Ja
BS Weblån (Webtjeneste, for de	Kristiansand, Troms	A	Ja	Nei*

fleste enheter)				
eBib (Webapplikasjon, HTML 5, for de fleste enheter)	Buskerud	A/F	Nei	Nei

* Bemerk at delrapportene fra konsortiene som benytter BS Weblån har rapportert manglende funksjonalitet for fri innlevering, mens Biblioteksentralen melder at dette er funksjon som er kommet med i oppdatert versjon.

Formidlingsaktivitet

Samtlige av delprosjektene rapporterer om ulike typer av formidlingstiltak, både online på nettsider og i utlånsapplikasjonen, og fysisk i bibliotekets lokaler og på andre egnede steder (skoler, campus). Selv om det er mange gode eksempler i rapportene på *litteraturformidling*, bærer mye av formidlingen preg av å være rettet mot veiledning og informasjon om e-bøker, bruk av e-lånstjenester og nettbrett for lesing: «Vår marknadføring i perioden har hatt fokus på tenesta (utlån av e-bøker) generelt, og ikkje spesielt på marknadføring av kulturfond-bøkene» (Troms fylkesbibliotek).

Generelt om bibliotekenes vurderinger

Bibliotekene som har inngått i delprosjektene har også gitt sine vurderinger av hvordan de selv føler prøveordningen har fungert. Det generelle inntrykket er at dette har vært et verdifullt tilbud til brukerne som har fungert godt og som de ønsker forlenget og utvidet til andre bokkategorier enn skjønnlitteratur for voksne. Flere melder om etterspørsel som overgikk forventningene og om variert utlån: «Vi visste at det var en etterspørsel etter utlånsløsninger for e-bøker, men den faktiske bruken har overrasket oss i positiv retning» (Deichmanske).

I sin rapport forteller Akershus fylkesbibliotek at «de kritiske bemerkningene vi får høre oftest (og oftere og oftere nå som flere tar i bruk eBokBib) er at det er for få titler, for få eksemplarer og at folk ønsker seg oversatt litteratur».

Som Bergen Offentlige Bibliotek uttrykker, har prosjektet «vært den viktigste faktoren til at bibliotekene overhodet har kommet i gang med utlån av norske e-bøker». BOB har ikke

ønsket å kjøpe inn e-bøker utenom PEI på grunn av betingelsene som Forleggerforeningen stiller, men uttrykker ønske om å finne en rolle i det litterære kretsløp som ikke konkurrerer med bokhandelen.

Foruten kritiske bemerkninger om utvalget, beretter bibliotekene om utfordringer knyttet til teknologiske løsninger. Dette gjelder særlig utvikling av applikasjoner og tjenester, samt opplæring av brukere. Buskeruds eBib-system har nok vært særlig krevende å få opp å stå: «Det er både tidkrevende og kostbart å utvikle egne løsninger. Fylkesbiblioteket i Buskerud har som prinsipp å benytte åpen og fri programvare. Dette krever noe mer av en virksomhet, spesielt når man selv ønsker å stå for utviklingen».

Mange av tilbakemeldingene om aspekter som ikke er på plass (tekniske aspekter, formidling, lånevilkår) er gjengangere fra rapporteringen i 2012, noe som synliggjør at PEI fremdeles er i en oppstartsfase.

Kvantitativ analyse av utlåns- og reservasjonsstatistikk

Kulturrådets oppdrag ga videre mandat til å undersøke og analysere utlånsstatistikken nærmere pr. bibliotek/filial, pr. boktittel og på diverse andre parametere.

Hvilke plattformer lastes bøkene ned til?

E-bøker er fremdeles et nytt bokformat, og brukervaner i Norge er ikke kartlagt på noen fullstendig måte. E-bøker kan lastes ned til ulike typer leseenheter: Dedikerte lesebrett, nettbrett, PCer og mobiltelefoner er blant de relevante leseplattformene. En undersøkelse om e-bokutlån bør derfor også søke å kartlegge hvilke plattformer for lesing som er i bruk.

Applikasjonstjenesten til eBokBib var i begynnelsen kun tilgjengelig på Apples operativsystem iOS, men fra midten av april 2013 ble den også tilgjengelig for brukere av det mobile operativsystemet Android. For den store brukergruppen som benytter seg av applikasjonen til eBokBib er fordelingen slik at hele 74 % av nedlastingene foregår til en app til Apples iOS, mens de resterende går til Android, ikke overraskende siden iOS-appen har vært tilgjengelig lengre. Utover de aggregerte tallene fra eBokBib er det kun to delprosjekter som har rapportert plattform:

Deichman: iOS 70 %, Android 30 %, nettbrett 75 %, telefon 25 %

Akershus: iOS 74 %, Android 26 %

BS Weblån fungerer for nettbrett, PC/Mac, og smarttelefon, i tillegg lister BS opp en rekke leseenheter som er kompatible med deres applikasjon, men mange av disse må regnes som helt marginale på e-bokmarkedet.⁷ Tilsvarende som for eBokBib og BS Weblån tilrettelegger tjenesten eBib for lesing på nettbrett, PC/Mac og mobile enheter med operativsystemene iOS eller Android. Statistikk over hvilke plattformer som faktisk er i bruk er ikke tilgjengelig for verken BS Weblån eller eBib. Der mange e-bokbrukere sverger til Amazons lesebrett Kindle, er dette ikke mulig å bruke med utlånsløsningene i PEI.⁸

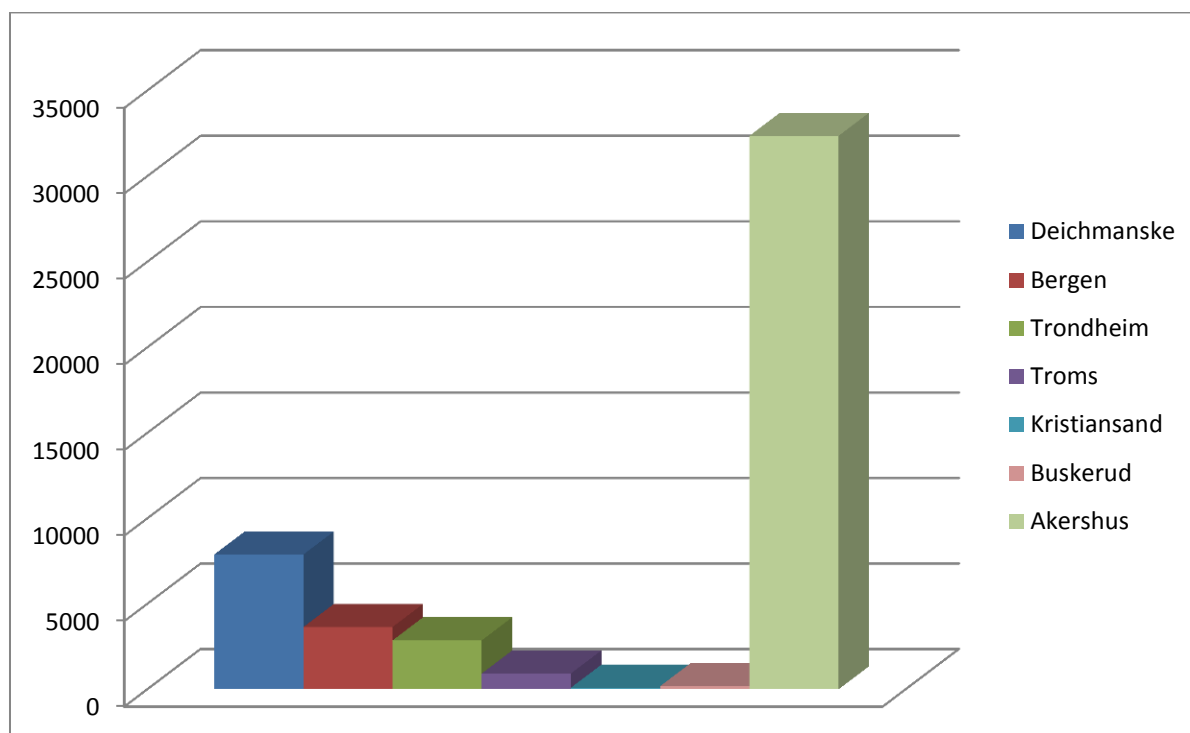
Utlån pr. bibliotek

Ser vi på utlånstall pr. bibliotek er det store forskjeller mellom delprosjektene. Mest relevant sammenlikningsgrunnlag er det for 2014, men også her mangler det utlånsstatistikk fra to av ni delprosjekter. Vi må derfor begrense oss til å sammenlikne tallene fra Deichmanske, Bergen, Trondheim, Troms, Kristiansand, Buskerud og Akershus. I rene utlånstall er sistnevnte i en egen klasse, med 32355 utlån i 2014, mer enn fire ganger så mye som den neste på lista, Deichmanske, jf. diagrammet under:

⁷ http://cms.bsweblaan.no/opencms/export/sites/default/bibsent-customer/common/nb_NO/eBookReaderKompatibilitaetsliste_Weblaan.pdf

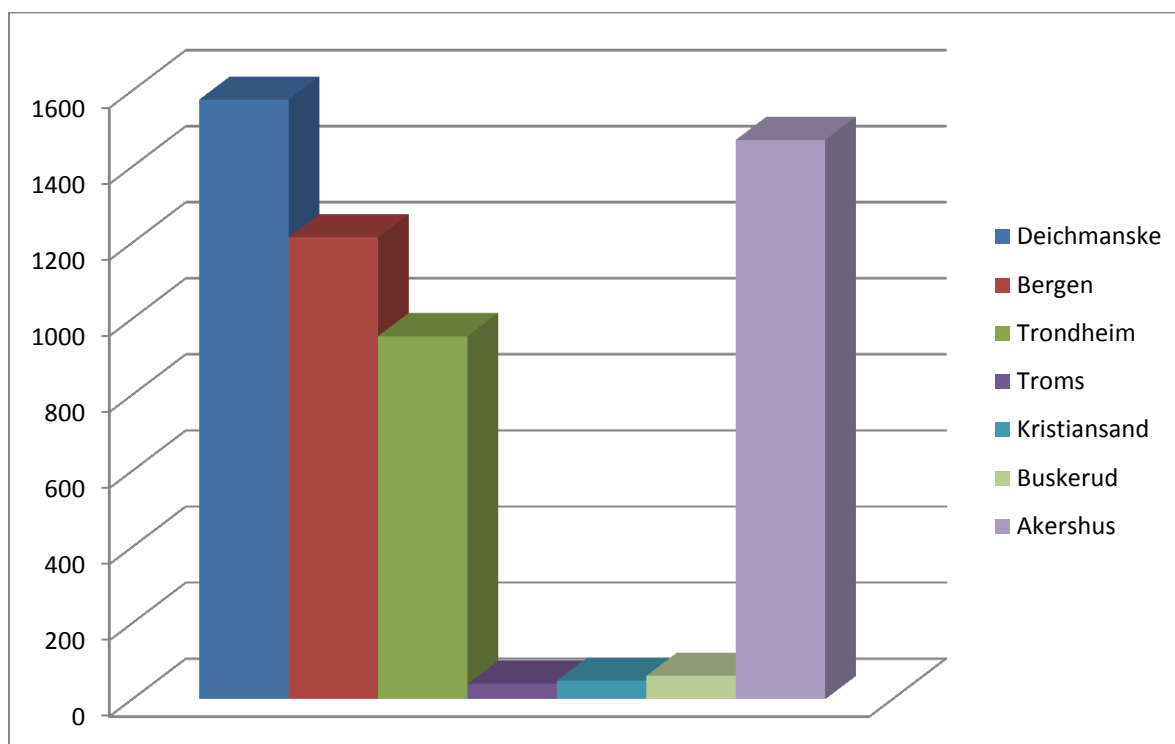
⁸ Med mindre man bruker Amazons nettbrettløsning Kindle Fire, som tillater bruk av tredje parts-applikasjoner.

Figur 2: Utlånstall jan-jun 2014

Diagrammet gir et inntrykk av hvor utlånstrykket har vært størst, men dette må ses i lys av antall utlånslisenser som det enkelte delprosjekt disponerer. Bibliotekskonsortier med mange lisenser (som Akershus) vil naturlig nok være i stand til å låne ut flere e-bøker. Utlånstall delt på antall lisenser gir derfor et mer presist uttrykk for hvilket delprosjekt som har hatt de ivrigste lånerne av e-bøker, jf. diagrammet under:

Figur 3: Utlån delt på antall lisenser, jan-jun 2014

Her ser vi at Akershus fremdeles når høyt opp, men passerer av Deichmanske, som kun har fem lisenser å fordele sine 7884 utlån på, mot Akershus' 22 lisenser. Også Bergen og Trondheim fremstår som delprosjekter med betydelig etterspørsel fordelt på sine tre respektive lisenser.

Hva kan forklare høyt e-bokutlån, foruten mange tilgjengelige lisenser? Vi kan merke oss at det er storbybibliotekene i Oslo, Bergen og Trondheim, samt de folkerike kommunene i Akershus som preger utlånstoppen her. Mer interessant er det kanskje at BS Weblån-bibliotekene Troms og Kristiansand, samt Ebib-bibliotekene i Buskerud ikke har klart å få med brukerne i like stor grad som eBokBib-bibliotekene. Hva angår Kristiansand kan det lave utlånstallet enkelt forklares med sen oppstart i prosjektet, så utlånstallene er bare for en del av den analyserte perioden (fra 4. februar 2014). Tilsvarende gjelder for Buskerud, som har byttet utlånssystem i perioden og kun har rapportert salg fra 1. april til 30. juni 2014. Troms har derimot vært med i prosjektet siden mars 2013 og skulle hatt tid til å utvikle tjenesten.

Utlån, tittelnivå

Totalt på de syv delprosjektene som vi har tall fra, er det registrert 47955 førstegangsutlån i perioden 1. januar til 30. juni 2014. Ser vi på tittelnivå, og på de e-bøkene som har vært lånt ut mest (førstegangslån), ser oversikten ut som følger for de 20 mest lånte bøkene i 2014:

Tabell 4: 20 mest lånte e-bøker jan-jun 2014

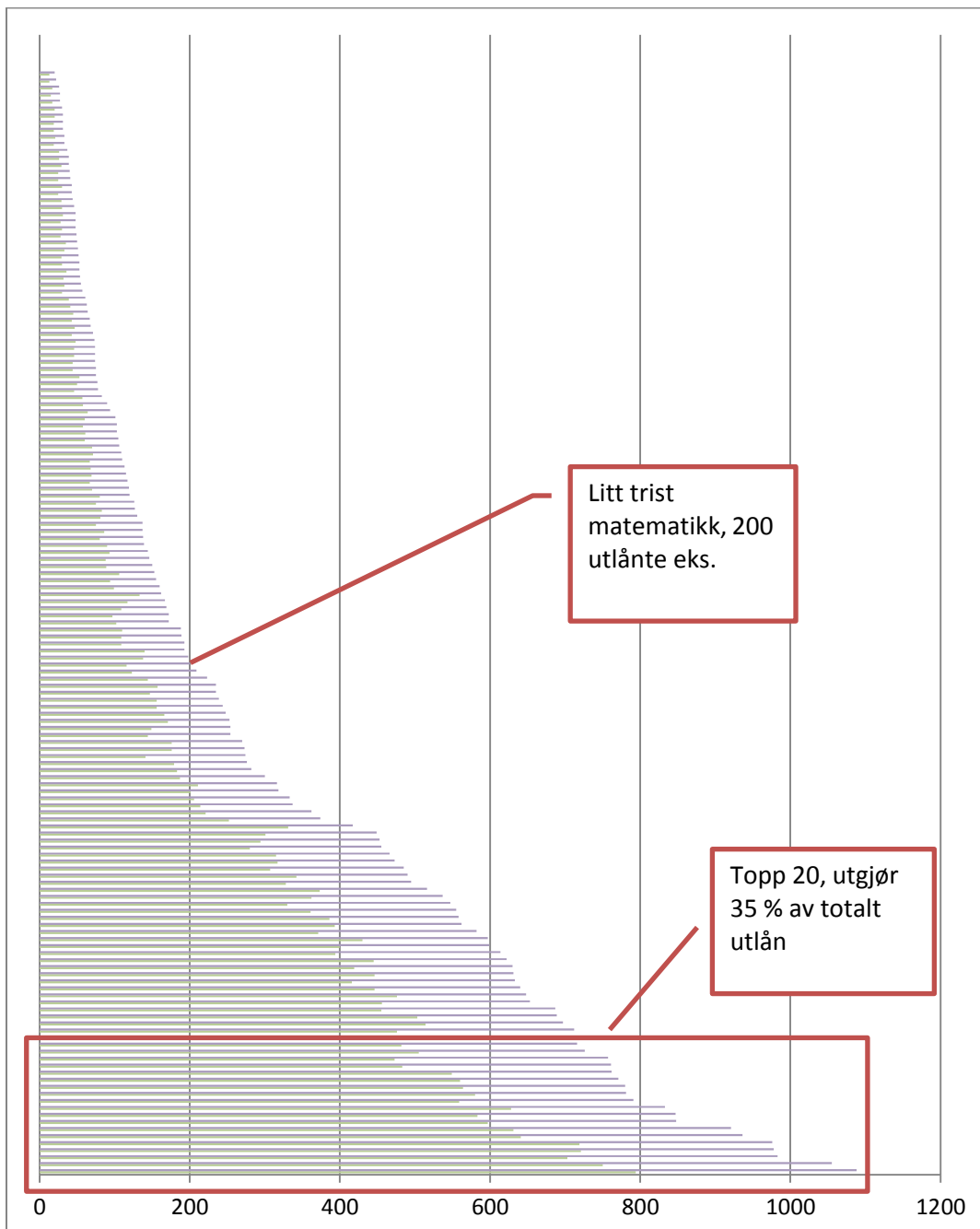
	<i>Forfatter</i>	<i>Tittel</i>	<i>NKR nr.</i>	<i>Forlag</i>	<i>Totalt</i>
1	Horst, Jørn Lier	Hulemannen	NKR2013-131	Gyldendal	1088
2	Nesbø, Jo	Politi	NKR2013-078	Aschehoug	1055
3	Nygårdshaug, Gert	Pergamentet	NKR2013-116	Cappelen Damm	983
4	Jacobsen, Roy	De usynlige	NKR2013-182	Cappelen Damm	978
5	Fossum, Karin	Carmen Zita og døden	NKR2013-133	Cappelen Damm	976
6	Brekke, Jørgen	Menneskets natur	NKR2013-029	Gyldendal	936
7	Tvedt, Chris og Elisabeth Gulbrandsen	Den blinde guden	NKR2013-158	Cappelen Damm	921
8	Lahlum, Hans Olav	Kameleonmenneskene	NKR2013-114	Cappelen Damm	848
9	Enger, Thomas	Blodtåke	NKR2013-011	Gyldendal	847
10	Björk, Samuel	Det henger en engel alene i skogen	NKR2013-136	Vigmostad Bjørke	833
11	Enger, Cecilie	Mors gaver	NKR2013-154	Gyldendal	791
12	Damhaug, Torkil	Sikre tegn på din død	NKR2013-132	Cappelen Damm	781
13	Wassmo, Herbjørg	Disse øyeblikk	NKR2013-126	Gyldendal	780
14	Uri, Helene	Rydde ut	NKR2013-110	Gyldendal	771
15	Ravatn, Agnes	Fugletribunalet	NKR2013-140	Samlaget	762
16	Loe, Erlend	Vareopptelling	NKR2013-037	Cappelen Damm	761
17	Sveen, Gard	Den siste pilegrimen	NKR2013-024	Vigmostad Bjørke	757
18	Larssen, Vetle Lid	1001 natt	NKR2013-173	Cappelen Damm	726
19	Mæhle, Lars	Den mørke porten	NKR2013-080	Samlaget	716
19	Sæther, Lars Ove	Hanegal	NKR2013-107	Cappelen Damm	716

Markeringene i grått med hvit skrift angir titler innenfor den dominerende krim-sjangeren. 13 av 20 titler befinner seg innenfor krimkategorien. De øvrige på topp 20 må også sies å være

innenfor et, i bred forstand, bestselger-segment. Selv om det kanskje er lite oppsiktsvekkende blant disse 20, er det også titler som markerer seg noe lenger ned på lista, så som debutantene Eline Lund Fjærens *Ung kvinne, voksen mann* (nr. 25, 653 utlån totalt) eller Frøydis Sollid Simonsens *Hver morgen kryper jeg opp fra havet* (nr. 55, 333 utlån). Lokalt, på nivået til hvert delprosjekt, finner vi, ikke overraskende, noe mer variasjon, og andre titler stikker seg ut. For eksempel har Deichmanske Bernt Roughtvedts *Tårn* blant sine fem mest lånte, og i Trondheim er Tor Edvin Dahls *Slutten på historien* blant de mest lånte.

En grafisk oversikt over hvordan utlånene fordeler seg på samtlige titler, viser tross alt en ganske jevn fordeling, og ikke kun en bestselgerfordeling. Kun et fåtall titler står uten utlån i 2014. De 20 mest utlånte titlene står for ca. 35 % av totalt utlån jan-juni 2014. Kjersti Annesdatter Skomsvolds diktsamling *Litt trist matematikk*, (nr. 73 på lista, 200 utlån) kan stå som eksempel på hvordan «halen» av utlån bak bok-Norges favoritter inneholder mer enn enkeltstående engangslån.

Figur 4: Totalfordeling av utlån jan-jun 2014

Utlån, kjønns- og aldersfordeling

Hvem låner mest, kvinner eller menn, gamle eller unge? Basert på en hypotese om at menn er mer opptatt av ny teknologi og at digitale bøker dermed vil appellere relativt sett mer til denne gruppa enn tradisjonell papirbøker kan vi undersøke om kjønnsfordelingen blant e-bokbrukerne skiller seg fra kjønnsfordelingen blant bibliotekbrukere generelt. Tilsvarende kan vi, basert på en hypotese om at digitalt innhold appellerer til unge folk som er opptatt av og

kompetente på ny teknologi, se for seg at brukerne av e-boktilbudet er relativt sett yngre enn de tradisjonelle bibliotekbrukerne.

Bibliotekenes egen statistikk over besøkstall og utlån gir mye informasjon om i hvilken grad folkebibliotekene blir brukt, men sier dessverre langt mindre om hvem brukerne faktisk er.⁹ Ifølge Norsk Kulturbarometer, som måler besøk på folkebibliotek etter kjønn og alder, stod kvinner bak 57 % av besøkene i 2012. Den yngste aldersgruppa, 9-15 år er den ivrigste (70 % bruker biblioteket årlig), deretter følger 25-44-åringene (50 %), 67-79 (47 %), 45-66 (46 %) og 16-24 (44 %).¹⁰

Hva så med e-boklånerne i år undersøkelse? Blant eBokBib-brukerne er om lag to tredjedeler kvinner og en tredjedel menn.¹¹ Deichmanske, som har levert egen rapport på kjønnsfordeling, melder om tilsvarende (67 % kvinner). Kjønnsfordelingen er ikke stort annerledes for Buskerud-bibliotekene heller, selv om det er variasjoner mellom bibliotekene, fra 57,7 % kvinneandel i Drammen, og 62,7 % i Kongsberg til 70 % i Nore og Uvdal.

Bergen Offentlige Bibliotek har i sin rapport gjort en sammenlikning med trykte bøker: Hos BOB ligger andelen e-lån av menn på 35 %. For lånerne av trykte skjønnlitterære bøker for voksne på norsk av norske forfattere (lignende utvalg) ligger andelen menn på 29 %. Hvis en ser på nøyaktig det samme utvalget, kulturfondbøker utgitt i 2012 ligger andelen menn noe høyere, 38 % for e-bøkene og på 31 % av de trykte e-bøkene.

Hvis vi ser på aldersvariablen, indikerer oversikten fra eBokBib-brukerne at hovedgruppen er 46-50-åringene. Ved Bergen Offentlige Bibliotek har man gått nærmere inn i sammenhengene: Etter sammenlikning med tall fra Bokhandlerforeningen og Forleggerforeningens leserundersøkelse rapporterer BOB at lånerne av e-bøker er betydelig eldre enn kjøperne av e-bøker: «Det er kun 11 % i aldersgruppen 40-59 som kjøpte e-bøker i

⁹ Nasjonalbiblioteket publiserer noe statistikk for folkebibliotek her:
<http://www.nb.no/Bibliotekutvikling/Tall-og-fakta/Statistikk-for-norske-bibliotek/Folkebibliotek>

Statistisk sentralbyrå utgir Kulturstatistikk, se <http://www.ssb.no/kultur-og-fritid/artikler-og-publikasjoner/kulturstatistikk-2012>

¹⁰ <http://ssb.no/kultur-og-fritid/statistikker/kulturbar>

¹¹ Her er det en mulig feilkilde i og med at en stor andel (14328 av totalt 68343) ikke står registrert med kjønn. Forfatter har uansett ikke grunnlag for å mene at denne gruppen er sammensatt ulikt resten av brukermassen.

2013, samme aldersgruppe stod for 45 % av utlånene av e-bøker. Bibliotekene ser dermed ut til å være en viktig brikke i utbredelsen av e-bøker i Norge».

I den grad e-boklåneren skiller seg fra den gjengse bibliotekbruker er det altså i større grad kvinner, noe som kan skyldes utvalget i PEI (skjønnlitteratur for voksne).¹² Utvalget er åpenbart også en faktor i at aldersfordelingen er eldre enn bibliotekbrukerne generelt. Tallene som BOB har sett nærmere på, sier oss at e-bokutlån i folkebibliotek appellerer til en eldre brukergruppe enn e-boksalg.

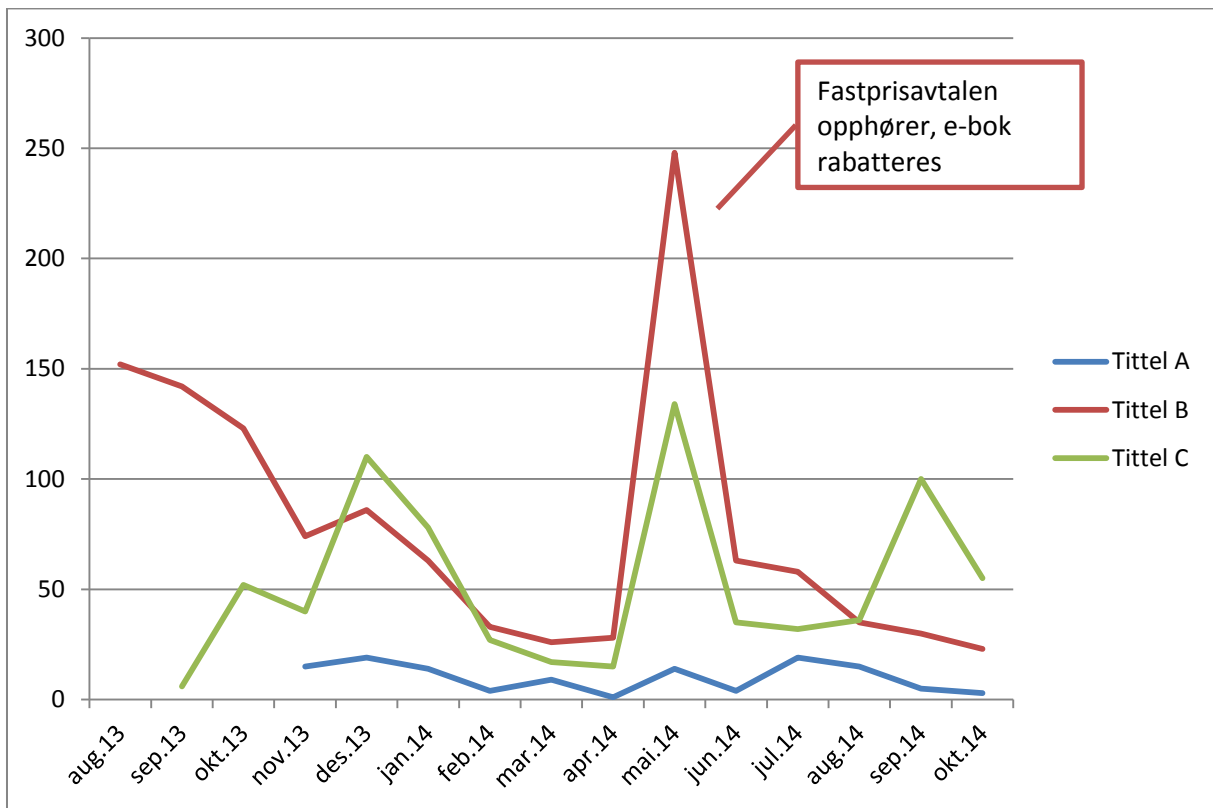
Utlån e-bøker sammenliknet salg e-bøker

Bokbasens graf over utlån og salg av e-bøker ga en indikasjon på forholdet mellom kretsløpene. For å se om jeg kan finne sammenhenger på tittelnivå, har jeg hentet inn salgstall på enkelte titler som har vært relativt hyppig utlånt, samt for deler av et populært forfatterskap. Titlene er benevnt Tittel A, Tittel B og Tittel C (jf. Figur 5), mens forfatterskapet inneholder tre titler (jf. Figur 6).¹³ Hensikten er å se om vi kan finne knekkpunkter (både økt og minsket salg) i salgskurvene som kan sammenfalle med f.eks. introduksjonen av eBokBib og inntreden til Akershus i PEI i september 2013. Kortversjonen av denne analysen er at det er vanskelig å finne slike påvirkninger av e-bokutlån på e-boksalg på tittelnivå for de utvalgte titlene. Knekkpunktene som fremkommer er mer utpreget rett etter salgsstart, ved juletider, samt ved fastpristidens opphør i mai, da e-bøkene rabatteres.

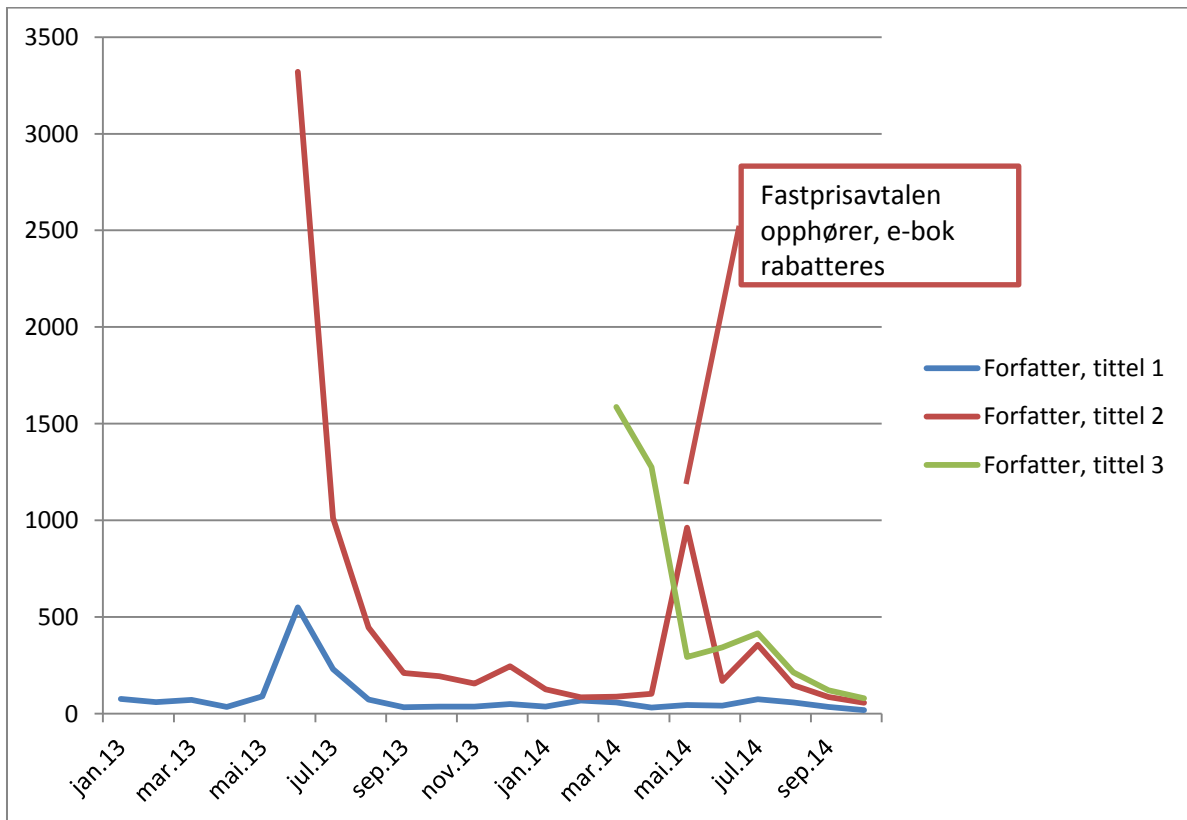
¹² Mens kvinner foretrekker skjønnlitteratur, leser menn i større grad sakprosa, jf. Kulturutredningen 2014 (NOU 2013:4), s. 169.

¹³ Reelle salgstall, boktitler og forfatternavn er tatt ut på forespørsel fra leverandør av salgstall, Bokbasen.

Figur 5: Salgskurver e-bok, utvalgte titler

Figur 6: Salgskurver e-bok, utvalgt forfatterskap

Konklusjoner og anbefalinger

Prøveprosjektet med parallelle innkjøp av skjønnlitteratur for voksne i papir- og e-bokformat til folkebibliotek går mot en avslutning. Bør det forlenges, avsluttes eller utvides? Kan vi si at tilgang på offentlig finansierte e-bøker i folkebibliotekene bedrer forfatterens økonomiske situasjon, bidrar til å senke bokpriser, styrker breddeforleggeriet, lesningen av norsk litteratur og norsk språk? Denne rapporten gir kun en pekepinn på hvor stor suksess PEI har vært etter innkjøpsordningens intensjoner.

Lite tyder på at utlånet i PEI er vesensforskjellig fra bibliotekutlånet generelt. Vi kan si at PEI sikrer lesing av ny norsk skjønnlitteratur uten at denne er *ny* i alle henseender. Det skal sies at utlånsvolumet pr. tittel ikke er voldsomt høyt, men fordeler seg relativt jevnt over de titlene som er undersøkt i detalj for 2014. Lista over de mest utlånte er i stor grad i samsvar med forventningene om å finne krim og noen omtalte titler fra kjente navn. Ei heller synes det som at PEI appellerer til helt nye kategorier med kulturbrukere. Selv om brukerne stort sett er velkjente med bibliotekjenestene, er det imidlertid mye som tyder på at det er nye *digitale* lesevaner som blir etablert i e-bokutlånet.¹⁴ Rapportene fra bibliotekene viser klart at særlig i storbybibliotekene er det stor etterspørsel etter e-bøker fra brukerne, og at de oppfatter tilbudet som attraktivt.

Tar vi utgangspunkt i rapportene, er det videre åpenbart at bibliotekarenes egne oppfatninger går i retning av at tilbudet må forlenges og utvides. Det som taler i denne retning er også at prøveprosjektet fremdeles må ses å være i en oppstartsfase, der flere av delprosjektene har hatt kort tid med drift under gjeldende betingelser. Først fra ultimo mars 2014 var samtlige 9 delprosjekter i PEI i full gang med utlån av prosjektets e-bøker. Det er derfor tidlig å trekke bastante konklusjoner om hvordan utlånet har fungert.

At e-bøker skulle holdes unna biblioteket fremstår ikke som en farbar løsning overhode, heller ikke for rapportforfatteren. Dette krever imidlertid at man får fremforhandlet en avtale med de kommersielle aktørene og at man får satt opp et stabile og kvalitetssikrete distribusjons- og utlånssystem med muligheter for detaljert rapportering av utlånstill. Dette bør etter min vurdering formuleres som et krav til leverandøren for neste periode med e-bøker i

¹⁴ Perceptors undersøkelse for Den norske bokdatabasen peker også i denne retningen.

innkjøpsordning, samt at det må tilrettelegges for standardisert rapportering fra bibliotekene selv. Det vil i neste omgang gi et langt bedre grunnlag for å vurdere hvordan innkjøpsordningen har fungert etter definerte kriterier og gi bedre svar på hvordan utlån og salg av e-bøker henger sammen og hvordan innkjøpsordningens intensjoner kan etterleves.

For at man i det hele tatt skal komme til enighet om en ny avtale mellom partene, enten som en forlengelse av PEI eller ved at man gjør ordningen permanent, synes det klart at man må komme den kommersielle delen av bransjen (inkludert forfatterne) i møte. Det ligger klare økonomiske forutsetninger i innkjøpsordningens intensjoner om å bidra til at forleggere gis en grad av trygghet mot tap og at man bedrer forfatternes økonomiske vederlag for bøkene. Det ligger utenfor denne rapportens mandat å vurdere de økonomiske vilkårene, men det vil trolig være nødvendig å justere betingelsene som ligger til grunn i dagens PEI.

Et konkret forslag som kommer ut av arbeidet med denne rapporten er å begrense bibliotekenes muligheter til selv å sette utlånsvilkårene. Det synes fornuftig om utlånsbegrensninger (antall dager, antall samtidige bøker) koordineres fra Norsk Kulturråd eller Nasjonalbiblioteket siden denne typen begrensninger har innvirkning på hvordan forholdet mot kommersiell bransje avpasses.

Tilsvarende bør strukturen med fordeling av antall lisenser til bibliotekkonsortiene revurderes, helst slik at de bedre gjenspeiler befolkningstallet i nedslagsområdet og kanskje også basert på forventet bruk iht. bibliotekstatistikken. Det vil gi bibliotekene bedre muligheter til å utvikle et e-bokutlånstilbud som samsvarer med brukernes ønsker. En jevnere fordeling av lisenser vil også gjøre det enklere å trekke konklusjoner om karakteristika ved utlånsstatistikken i ulike områder. Så lenge prøveprosjektet ikke er nasjonalt, må man også vurdere å stille strengere krav til at lån ikke skal foregå utover det geografiske nedslagsfeltet til hvert delprosjekt.

Et forslag som reises fra bibliotekhold er at disse konsentrerer seg om backlist og mindre populære titler. Som Bergen Offentlig Bibliotek rapporterer: «Vi tror både bibliotekene og forleggerne vil tjene på om det legges til rette for at folkebibliotekene i større grad fokuserer på utlån av den mindre populære litteraturen».

Selv om det synes klart at denne oppgangen mellom kommersielle og offentlige hensyn er utlånsordningens største utfordring, har partene vist vilje til å inngå kompromisser tidligere, og Kulturrådet fortjener bifall for å ha forhandlet frem den fungerende avtalen. Norsk Kulturråd har følt på utfordringene ved å komme tett på bransjeaktørene, men det er ikke

sikkert at det vil la seg unngå i senere faser heller, dersom da ikke kulturmyndighetene inntar en mer aktiv rolle.

Alt i alt er det forfatterens oppfatning at PEI bør forlenges som en prøveordning med ett eller to år, men med tanke på å gjøre ordningen permanent. En forlenging bør også innebære flere delprosjekter i andre deler av landet. Det bør også vurderes i en slik neste fase om PEI også skal inneholde andre bokkategorier innenfor innkjøpsordningene.